

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

“Enverland” Tartışmaları Gölgesinde Almanların Gözüyle Enver Paşa'nın Almanya'ya Yaklaşımı ve Almanlarla İlişkileri

Enver Pasha's Approach to Germany and His Relations with the Germans from a German Perspective under the Shadow of “Enverland” Debates

Necmettin Alkan¹

¹ Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

Öz

Harbiye Nâzırlığı, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Başkomutan Vekilliği gibi önemli görevleri uhdesinde bulunduran Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın müttefiki Almanya'ya yaklaşımı ve Almanlarla olan ilişkileri Türk tarihçiliğinin tartışmalı konuları arasında yer almaktadır. Enver Paşa'nın Almanya'ya yaklaşımının ve Almanlarla ilişkilerinin Alman kaynaklarında gerçekte nasıl anlatıldığı, ayrıca “Enverland” ifadesinin kimler tarafından kullanılmaya başlandığı bu makalede ele alınan konular arasındadır. Çalışmada, savaş yıllarında görev yapan Alman komutanların ve diplomatların raporlarına ve hatıralarına ağırlıklı olarak müracaat edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı süresince Enver Paşa ile görev yapan ve kendisini bizzat tanıyan Alman askerî ve diplomatik zevât, onun Almanya'ya dost ve ittifaka sonuna kadar sâdık kaldığını ortak bir kanaat olarak belirtmektedir. Aynı zamanda Paşa'nın vatanperver ve milliyetçi bir komutan olduğunun altı ortak bir kanaat olarak çizilmektedir. Enver Paşa'nın, Almanya yanlısı hareket etmesinin nedenini ise Osmanlı Devleti'nin ve milletinin reel-politik menfaatini, bu savaşı kazanacağına inandığı Almanya'nın yanında görmesiyle açıklamaktadırlar. Birinci ağızdan Almanların bu izahları, Türk tarihçileri arasında hâkim olan Enver Paşa hakkındaki tek taraflı ve duygusal Alman hayranlığı iddialarının ve yorumlarının gözden geçirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Yine “Enverland” ifadesinin de aslında Almanlar tarafından tam olarak hangi anlamda kullanıldığına ortaya konulmadığı ve bazı çevrelerce bu iddianın bağlamından kopartılarak fazlaca abartılı bir şekilde gündemde tutulduğu bu çalışma kapsamında ortaya çıkan sonuçlardır.

Abstract

Enver Pasha, who held critical positions such as Minister of War, Chief of the General Staff, and Deputy Commander-in-Chief, remains a controversial figure in Turkish historiography due to his stance toward Germany -Ottoman Empire's ally during World War I- and his relations with German authorities. This article explores how German sources actually portrayed Enver Pasha's approach to Germany and examines the origins and intended meaning of the term “Enverland.” The study primarily draws on reports and memoirs of German commanders and diplomats who served during the war. German military and diplomatic figures who worked closely with Enver Pasha consistently describe him as a loyal ally and a committed supporter of the German-Ottoman alliance. They also highlight his patriotism and nationalism. According to these sources, his pro-German stance was driven by his belief that aligning with Germany - whom he expected to win the war - best served the realpolitik interests of the Ottoman state and nation. These firsthand accounts suggest that the prevailing Turkish narrative portraying Enver Pasha's orientation as naïve Germanophilia should be reconsidered. The study also reveals that the meaning of “Enverland” remains ambiguous in German usage and has been exaggerated and misinterpreted by some circles over time.

Atıf | Citation: Alkan, Necmettin. “Enver Pasha's Approach to Germany and His Relations with the Germans from a German Perspective under the Shadow of “Enverland” Debates.” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 47 (2025): 72–87. <https://doi.org/10.26650/YTA2025-1439865>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Alkan, N.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Necmettin Alkan nalkan@sakarya.edu.tr

Anahtar Kelimeler

Enver Paşa • Enverland • Osmanlı Devleti • Türk-Alman Askerî İttifakı • Almanya • Birinci Dünya Savaşı

Keywords

Enver Pasha • Enverland • Ottoman Empire • Turkish-German Military Alliance • Germany • First World War

Extended Summary

As discussed in the sections of this study, there are numerous claims and interpretations in German sources regarding the role of Ismail Enver Pasha in various key events, such as the signing of the Turkish-German Military Alliance, the Ottoman Empire’s entry into World War I alongside Germany, the opening of the fronts, and the relations between the Ottoman Empire and Germany. In these sources, a common view emerges: Enver Pasha is often described as a highly influential figure in shaping the developments of the First World War (1914-1918). He is frequently depicted as Germany’s most “reliable,” “friendly,” and “loyal” ally in Türkiye. Furthermore, he is often portrayed as the central figure on the Turkish side in both the execution and maintenance of the military alliance throughout the war.

Despite these claims, it becomes evident that Enver Pasha’s “German sympathies” were not the primary driving force behind his approach to Germany or his relations with German commanders and officers serving in the Ottoman Army. Enver Pasha’s preference for Germany as an ally and the subsequent decisions he made are often explained by his focus on the political and military interests of the Ottoman Empire. He viewed aligning with Germany as beneficial to Türkiye’s strategic objectives within the framework of *realpolitik*. The military and strategic benefits that Türkiye hoped to gain from an alliance with Germany are central to this rationale. Personal German sympathies are not cited in the sources as a determining factor in this context. In fact, even after the signing of the military alliance with Germany, Enver Pasha’s secret negotiations with Russia and his pursuit of a potential alliance with them serve as an evidence of his strategic mindset. This diplomatic maneuver underscores his pragmatic approach to international relations, rather than being driven by personal affinity. Furthermore, tensions with German officers such as Liman von Sanders, as well as the armed conflict between Turkish and German forces in Azerbaijan towards the end of the war, provide concrete examples of these strategic disagreements, demonstrating Enver Pasha’s complex and pragmatic foreign policy approach.

It is more appropriate to assess Enver Pasha’s role in the German alliance, the nation’s entry into the First World War on Germany’s side, and his relations with the Germans during the subsequent four years, by considering the broader context of the Ottoman Empire’s situation. The prolonged weakness of the Ottoman Empire, the rising power of Germany, the anti-Ottoman diplomacy pursued by Russia and Britain prior to the war, and, crucially, the consistent rejection of the Ottoman Empire’s alliance proposals by the Entente Powers all shaped the framework for Turkish-German cooperation during the First World War. This context resulted in Germany becoming a much more dominant and decisive force in its relations with the Ottoman Empire. The determination of the fronts on which the Ottoman Army fought should also be understood within this broader context. Enver Pasha, fully aware of both Türkiye’s vulnerable position and Germany’s power, sought to preserve and strengthen relations with Germany throughout the challenging years of 1914 to 1918.

Given this context, it is inconsistent to explain Enver Pasha’s preference for Germany purely as a result of personal admiration. This prevailing interpretation is closely tied to the political and conjunctural shifts that emerged after the loss of the First World War. Therefore, this perspective must be revised in light of a more nuanced understanding of the geopolitical realities of the time.

Giriş

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ile aynı cephede dört yıl harp eden Osmanlı Devleti mağlup olmuş ve neticesinde topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Bundan dolayı Almanya ittifakı genel kabul olarak ağır biçimde eleştirilerek dönemin ileri gelen etkili devlet adamları, savaşa girilmesinin sonucunda alınan mağlubiyete neden oldukları iddiasıyla “vatana ihanetle” dahi itham edilmektedirler.¹ İttifakı gerçekleştiren ve savaş sırasında Almanya ile ilişkileri yürüten sivil ve askerî devlet ileri gelenleri, bu tercihlerinden dolayı devletin yıkılmasına neden oldukları iddiasıyla birçok kesim tarafından suçlanmaktadır.

Figure 1

Türk kaynaklarında yer almayan bir Enver Paşa fotoğrafı. Başu açık, İttihatçı bıyığı ve top sakalıyla “Türk Harbiye Nâzırı Enver Paşa” elindeki kitapla poz vermektedir.

Ağır eleştirilerden nasibini alanların başında hiç şüphesiz İsmail Enver Paşa (1881-1922) gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Harbiye Nâzırlığı, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Başkomutan Vekilliği gibi önemli görevleri yürüten Enver Paşa, süreçteki önemli diplomatik ve askerî kararlar ile faaliyetlerin merkezinde yer almıştır. Osmanlı Devleti’nin Cihan Harbi’ndeki tavrını ve durumunu belirleyen önemli gelişme olarak 2 Ağustos 1914’te Almanya’yla imzalanan ittifak anlaşmasının gerçekleşmesi noktasında doğrudan devreye girmiştir. Takip eden günlerde Ağustos’un 10’unda Almanya’ya ait savaş gemileri Goeben’in ve Breslau’nun Çanakkale Boğazı’ndan geçmesinde rol oynamıştır.² Daha da önemlisi nihaî olarak Almanya’nın yanında savaşa girilmesine sebebiyet veren Osmanlı savaş gemilerinin Karadeniz’deki Rus hedeflerini bombalanması kararının 27 Ekim’de alınmasında yine Enver Paşa vardır.³ Özetle savaşa giriş sürecinden harbin sonuna kadar geçen dört yıllık süre zarfındaki askerî ve siyasî alanlarda Türk-Alman ilişkileriyle ilgili gelişmelerde alınan kritik kararlardaki aktörlerin başında Enver Paşa’nın bizzat kendisi gelmektedir.

¹Türk tarihinin tartışmalı konularından biri olan Birinci Dünya Savaşı’ndaki Türk-Alman ittifakı üzerine 1920’li yıllarda yapılan yorumlar bir hayli önemlidir. Bunlar için bkz. Resul Alkan, “Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 45, 2021, s. 38-46.

²Resul Alkan, Alman Belgeleri Işığında Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri, *CTAD*, S. 34, Güz 2021, s. 844.

³Necmettin Alkan, *İmparatorluğun Son Savaşı: Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’na Girişi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 116-219.

Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-Alman ilişkilerindeki bu yoğun münasebetlerden dolayı Türkiye’de birçok çevrede Enver Paşa ağırlıklı olarak abartılı bir şekilde Alman hayranı kabul edilmektedir. Almanların da Enver Paşa’yı tek taraflı abartarak ön plana çıkarttıkları da belirtilmektedir. Hatta öyle ki bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin ismini “Enverland” şeklinde değiştirdikleri dahi bazı yayınlarda geçmektedir. “Enverland”, Enver Paşa’nın Alman hayranlığı ve Almanlarla iş birliğini âdeta sembolize eden kavramsallaştırma olmuştur.

Türk tarafındaki bu tür iddialara ve yorumlara karşın Almanların, Enver Paşa’nın Almanya’ya yaklaşımını ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde Almanlarla ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri sorusu cevaplandırılmayı beklemektedir. Bu makalede Paşa’nın Almanlarla olan ilişkisinin Alman kaynaklarına nasıl yansıdığı sorununun cevapları aranmaktadır. Çalışma kapsamında savaş süresince İstanbul’da görev yapan Alman diplomatik ve askerî çevrelerin geride bıraktıkları çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu bağlamda Alman Askerî Arşivi’ne, Dışişleri Bakanlığı Arşivi’ne, günlük bazı gazetelere ve daha da önemlisi Cihan Harbi’ne iştirak eden ve Enver Paşa’yı bizzat tanıyan Alman komutanların hatıralarına da başvurulmuştur.

Öncelikle Türkiye’de hâlen belli çevreler tarafından gündemde tutula gelen “Enverland” kavramı üzerinde durulmaktadır. Bu kavramın ilk olarak ne zaman, nasıl ve kimler tarafından kullanılmaya başlandığına dair iddialar Türk ve Alman kaynakları üzerinden tespit edilmektedir.

1. “Enverland” Kavramının Hikâyesi

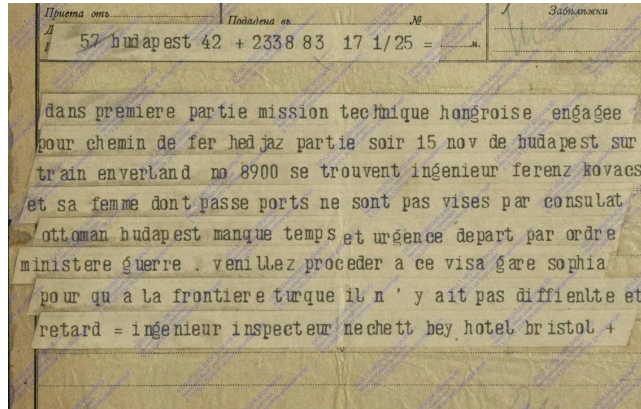
Birinci Dünya Savaşı süreciyle ilgili sadece birkaçı zikredilen gelişmelerden dolayı Enver Paşa, dönemin zorlayıcı iç ve dış şartları çerçevesinde gerçek siyasî ve askerî stratejik nedenler dikkate alınmadan doğrudan abartılı bir şekilde “Alman hayranı” olduğu ilan edilmektedir. Bu iddia üzerinden o sıralarda Almanlarla olan askerî ve siyasî ilişkileri gündeme getirilmekte ve yorumlanmaktadır. Öyle ki Paşa’nın Almanlarla olan tek taraflı ilişkisini özetle anlatmak için Almanların, Osmanlı Devleti yerine “Enverland/Enver’in Ülkesi” kavramını kullandıkları abartılı bir şekilde dile getirilmektedir.

“Enverland”ın kullanılmasıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi’nin arama motoru üzerinden yapılan tarama neticesinde bir belge bulunabilmektedir. Miladî 19 Aralık 1916 tarihli belgede “Enverland tren”i geçmektedir. Belgede Hicaz Demiryolu’nda görev yapan Macar heyetin “Enverland adlı tren” ile yola çıktığından bahsedilmektedir.⁴ Bugüne kadar Alman Arşivleri’nde yapılan taramalarda ise “Enverland” ifadesinin yer aldığı herhangi bir belgeye rastlanılamamıştır.

⁴Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR.04), 908/78.

Figure 2

Budapeşte'den Sofya'daki Osmanlı Konsolosluğu'na çekilen bu telgrafın üçüncü satırının hemen başında "train enverland" ifadesi geçmektedir.

Takip edilebildiğimiz kadarıyla bu iddiayı Türkiye'de yayın olarak ilk olarak tedavüle sokan kişi Ali Kemal Bey'dir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki karşıtı olan Ali Kemal Bey, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı resmen kaybettiğinin ilanı olan 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından takriben bir ay sonra 23 Kasım'da "Sabah"ta yayımlandığı "Enverland!" başlıklı makalesinde konuyu gündeme getirerek Enver Paşa'yı ağır bir şekilde uzun uzadıya eleştirmektedir. Yazdığına göre makaleyi yayınlamasından takriben sekiz dokuz ay evvel karşılaştığı bir memur kendisine; "Bu sabah bir iş için Sirkeci İstasyonu'na gitmişdim. Ne göreyim beğenirsiniz: Eşya ile dolu birkaç vagon. Fakat vagonlar üzerinde (mahall-i vürûd) olmak üzere: Enverland! Yazılı. Demek Almanlar Memalîk-i Osmaniye'ye Memâlîk-i Enveriye diyorlar"⁵, diye anlatmaktadır.

Metinde de geçtiği üzere "Enverland" kavramı, 1918'in Şubat-Mart ayları olsa gerek bazı Alman vagonlarının üzerindeki varacak yer kısmına "Memâlîk-i Enveriye"nin yazıldığını fark eden bir memurun Almanların Osmanlı Devleti yerine "Enverland" ismini kullandıkları iddiasıyla gündeme gelmiştir. Ali Kemal Bey de bu iddiayı gazetesinde yorumlayarak duymuştur.

Figure 3

Ali Kemal Bey'in Sabah'ta yayınladığı ve "Enverland" kavramının geçtiği sağ sütunda yer alan "Enverland" başlıklı makalesi görülmektedir.

Türkiye'de ise Atay bu iddiayı, "Almanlar Büyük Harpte Türkiye'ye kendi mülazımlarının ismini koymuşlardı: Enverland!" cümlesiyle gündeme getirmektedir.⁶ Yine Atay, Arif Cemil'in Enver Paşa hakkında

⁵Ali Kemâl, "Enverland!", *Sabah*, S. 10423, 23 Teşrin-i Sâni 1334 (23 Kasım 1918) s. 1.

⁶Falih Rifkî Atay, *Zeytinadağı*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 107.

olumlu ifadeleri içeren yazıları üzerine kaleme aldığı cevabında “on üç sene başımızda enveriye, sırtımızda enveriye taşıdık, Türkiye’ye Enverland dediler” iddiasında bulunmaktadır.⁷ Daha sonrasında Danişmend, Enver Paşa’nın “hiçbir menfaat mukabilinde olmamak şartıyla Türkiye’yi Almanya’ya feda” ettiğini belirterek Paşa’ya getirdiği sert eleştirilerini; “netice itibarıyla Türklüğe fenalık ettiği nisbette Almanlığa hizmette bulunmuş ve işte bundan dolayı harb içinde memleketimize gelen Alman trenlerinde vagonların üzerinde “Türkiye” yerine iri harflerle “Enverland/Enveristan” ismi yazılmıştır!”, şeklinde belirtmektedir.⁸ Aydemir ise Almanların Enver Paşa sevgisi ve takdirlerinin ne kadar olduğunu “harp içinde bir aralık Türkiye adı Enverland (yani Enver Memleketi) şekline dönüşmüştü. Almanya’dan sevk edilen vagonlara Türkiye yerine Enver Land yazılması çok görülen bir manzara olmuştur” cümlesiyle anlatmaktadır.⁹ Tunaya ise, Enver Paşa’nın Alman hayranlığının sonucu “ülkeye Enverland dedirttiği” iddiasını herhangi bir kaynak belirtmeden dile getirmektedir.¹⁰

Koloğlu, bu kavramı kitabının ismi ve bölüm başlığı olarak “Prusya’dan Enverland’a” ve “Enverland’a Dalınca” şeklinde kullanmasına rağmen her hangi bir dipnot bilgisi ve kaynak vermemektedir.¹¹ Bir başka kitabında Almanların Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’dan gönderdikleri malzemeleri taşıyan vagonların üzerinde “Enverland yani Enver’in ülkesi” yazısının görüldüğünü kaynaksız iddia etmektedir.¹² Ortaylı, bir kaynak vermeden Almanya’dan Sirkeci’ye gelen trenlerin üstüne yapıştırılmış olan “Enverland” yaftasının bulunduğunu söylemektedir.¹³ En son olarak Bardakçı da Enver Paşa’nın hayatını ele aldığı kitabında her hangi bir kaynağa atıfta bulunmadan doğrudan “Türkiye’nin onun mutlak hâkimiyetinin ilhamı ile Enverland diye isimlendirildiği”ni yazmaktadır.¹⁴

Ayrıca Türkiye’de farklı kesimlerden popüler tarihçiler veya araştırmacılar da çeşitli yayınlarında ve platformlarda bu iddiayı gündeme getirmektedirler. Bunlar da aynı şekilde herhangi bir kaynak vermeye gerek duymadan sanki mutlak tarihî bir gerçekmiş gibi klişe ifade olarak “Enverland”ı kullanmaktadırlar.

Alman Arşivleri’nde yaptığımız araştırmalarda bu kavramın kullanıldığına dair herhangi bir belgeye denk gelmedik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Almanya’da ilk olarak Liman von Sanders bu noktada somut bilgi vermektedir. 1920’de yayınladığı hatıratındaki bu iddiasında; 1916 yılında “uzun süredir” Almanya’dan Türkiye’ye askerî malzemelerin gönderildiği “bütün vagonların” üzerinde “Enverland” yazan etiketlerin bulunduğunu “gördüğünü” ve bu durumun Türk subaylarını kızdırdığını dile getirmektedir.¹⁵ Melzig ise, Birinci Cihan Harbi sırasında Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzundan dolayı Mustafa Kemal Atatürk’ün duyduğu rahatsızlığı anlatırken Alman tren vagonlarında “Türkiye yerine Enverland”ın yazıldığını görülmesinin onu öfkeliendirdiğini iddia etmektedir.¹⁶ Melzig, 1937 yılındaki bu iddiasını herhangi ayrıntıya girmeden, tarihe ve kaynağa ihtiyaç duymadan gündeme getirmiştir.

Araştırmacılarından İhrig ise kaynak olarak Melzig’e atıfta bulunarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’da Doğu Cephesi’ne giden tren vagonlarının üzerine “genellikle” tebeşirle “Enverland” yazıldığını

⁷Zkr., Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, yay. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 1992, s. 153.

⁸İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955, s. 413.

⁹Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 66

¹⁰Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, C. 3, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 321.

¹¹Orhan Koloğlu, *Prusya’dan Enverland’a ve Günümüze Türk-Alman Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 116-125.

¹²Orhan Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa’ya*, 3. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 77.

¹³İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 197.

¹⁴Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.

¹⁵Liman von Sanders, *Fünf Jahre in der Türkei*, August Scherl Verlag, Berlin, 1920, s. 193.

¹⁶Herbert Melzig, *Kamâl Atatürk: Untergang und Aufstieg der Türkei*, Frankfurt a. Main, 1937, s. 69.

iddia etmektedir.¹⁷ Fakat yukarıda zikredilen Melzig’in kitabında böylesine bir ayrıntı geçmemektedir. Son örnek ise ortak yazarlı kitapta da herhangi bir kaynak verilmeden Osmanlı Devleti’nin “*yarı ironik ve yarı hayranlıkla Enverland*” olarak adlandırıldığından bahsedilmesidir.¹⁸ Yine bunda da kaynak atfı bulunmamaktadır.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere “Enverland” hususu, daha yoğun şekilde araştırılmayı gerektirecek ayrı bir çalışmanın konusu olmayı hak etmektedir. Bu makale kapsamında yapılan sınırlı araştırmalarda elde edilen ilk verilere göre Osmanlı Devleti’nin “Enverland” olarak adlandırılmasıyla ilgili bu iddialardan hareketle kesin bir sonuca ulaşmak zor görünmektedir. Liman von Sanders’in hatıratında yazdıklarını tasdik edecek Alman belgesi bugüne kadar ortaya konulamadı. Ancak 19 Kasım 1916 tarihli Osmanlı belgesinde geçen “*Enverland treni*” ifadesi bu bağlamda von Sanders’in anlattıklarıyla örtüşmekle birlikte şu ayrıntının altını çizmek gerekmektedir: Sanders’in, “Enverland” yazan etiketleri mühimmat sandıklarının üzerinde gördüğü ifadesi ile Budapeşte’den gelen telgrafta geçen “*Enverland treni*” ibaresi farklı iki duruma işaret etmektedir. Osmanlı belgesindeki ifadeden bunun bir trene verilen özel isim olduğu anlaşılmaktadır. Bu, o yıllarda “Enver Bey” ismiyle üretilen sigara markası gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla da bundan hareketle Almanların Osmanlı Devleti’ni “*Enver’in Ülkesi*” şeklinde adlandırdıkları gibi kesin ve genel bir kanaate ulaşmanın doğru olmadığı söylenebilir.

Böylesine iddialı bir sonuca varabilmek için hem Osmanlı ve hem de Alman kaynaklarından daha fazla belgeye ulaşılmalıdır. Bunun için de çok daha yoğun bir çalışmayla, eğer varsa daha fazla veri elde edilerek değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Diplomatların Anlatımıyla Enver Paşa

Birinci Cihan Harbi öncesinde ve savaşın başlarında 1912-1915 arasında İstanbul’da görev yapan Alman Sefiri Freiherr von Wangenheim, Enver Paşa’yı Almanya’nın bölgedeki siyaseti için önemli görmektedir. 28 Ağustos 1914’te Berlin’e gönderdiği raporunda, “*önceleri iftira edilen ve övülmeyen*” Paşa’nın Osmanlı’nın Almanya ile “*birlikte hareket etmesinin temel direği*” olduğunu belirtmektedir. Ayrıca “*Almanya’nın dostu olarak bilenen Talat Paşa ve Halil Paşa ondan sonra geliyor*” iddiasında bulunmaktadır. Savaş sürerken Rusya’nın ve İngiltere’nin Boğazlar’dan geçmesi hâlinde Osmanlı Hükümeti’nin düşeceğini iddia eden Wangenheim, böyle bir gelişmenin yaşanması durumunda “*bir tek Enver Paşa kararlı bir şekilde düşman gemileriyle çarpışır*” diye bir tahminde de bulunmaktadır. Ayrı bir belgede ise “*Enver Paşa’nın ve askerî partinin, Alman zaferinden dolayı İstanbul’da üstünlüğü ellerine geçirmek için kendilerinden geçtiklerinin alametleri az dahi olsa görülüyor*” demektedir.¹⁹ Sefir, Enver Paşa’nın Almanya’nın İstanbul’daki siyaseti için ne kadar önemli olduğunu belirtirken Paşa’nın Almanları tercih etmesinin nedenini Alman zaferine duyduğu inancı dolaylı da olsa dile getirmektedir.

Yine von Wangenheim, Türkiye’nin savaşa girmesinden birkaç gün önce 26 Ekim 1914’te Berlin’e gönderdiği raporda bir kez daha “*Türkiye’deki etkinliğimizin en itibar edilir dayanağı olarak kendisini ispatlayan Enver Paşa’nın hissesine büyük ödül*” düştüğünü dile getirmektedir. Bundan dolayı Paşa’ya bir atın hediye olarak gönderilmesini teklif etmektedir.²⁰ Bu kez Osmanlı Devleti’nin Birinci Cihan Harbi’ne dâhil olmasıyla birlikte 19 Kasım’da tarihinde Alman Sefir, başşehrine yazdığı raporunda İstanbul’daki siyasal durumun Almanya için ne kadar olumlu olduğunu anlatırken sözü Enver Paşa’ya getirmektedir. Türkiye’de “*bizim meselelerimize*

¹⁷Stefan İhrig, *Atatürk in the Nazi Imagination*, The Belknap Press of Harvard University Press, London, 2014, s. 2.

¹⁸Ingeborg Böer/Ruth Haerkötter/Petra Kappert, *Türken in Berlin 1871-1945*, Walter de Gruyter, Berlin, 2002, s. 73.

¹⁹Politische Archiv des Auswärtigen Amtes (PA/AA), R 22402.

²⁰PA/AA, R 22403.

*duyulan büyük alakanın rûhu şimdi de Enver Paşa’dır. Enver, üstünlüğü elimizde tutacağımız fikrinde ve buna inanmaktadır.”*²¹ Almanların Osmanlı Devleti’ndeki en üst seviyedeki temsilcisi olan Sefir von Wangenheim, Türkiye’nin savaşa dâhil olmasından kısa bir süre öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı başşehirindeki havanın Almanya lehine olmasının temel nedeni olarak doğrudan Enver Paşa’yı görmektedir.

1916’da İstanbul’a gelen Alman siyasetçi Gustav Stresseman, kendi başbakanlığına verdiği raporunda, Osmanlı başşehirindeki mevcut durumu anlatırken “*Türk milliyetçiliğinin zuhur etmesi ve teşvik edilmesi*” başlığı altında ilginç iddiaları dile getirmektedir. Osmanlı Devleti’nde özellikle “*Çanakkale Zaferi*”nin Türk milliyetçiliğinin büyümesine katkıda bulunduğunu iddia ederek hâlihazırdaki hükümetin “*kendisine güveni doğrudan desteklediği*” yorumunu yapmaktadır. Bu durumun Paşa’yla alakasını ise; “*Enver Paşa’ya yakın Almanların izahlarına göre, mevcut İttihatçı hükümet halktaki kendine güvenin savaşın amacı olarak belli nispette desteklenmesi ihtiyaç olduğuna inanmaktadır*” tespitiyle telaffuz etmektedir. Stresseman, Türk milliyetçiliği ile alakalı bu gelişmeyi veya iddiayı gündeme getirerek bununla ilgili endişelerini Enver Paşa’ya dile getirdiğini ve şu cevabı aldığını aktarmaktadır:

“Türkiye’deki milliyetçiliğin bir gün şovenizme dönüşüp dönüşmeyeceğini ve bu milliyetçiliğin belli bir süre sonra Osmanlı Devleti’nde yabancı düşmanlığına yol açıp açmayacağından endişelenip endişelenmediğini sordum. Enver Paşa, bariz bir şekilde bunu kabul etmeyerek şöyle cevaplandırdı: ‘Şovenizme, bizim kadar az eğilimli millet yok. Bugün başşehirde İngilizler ve Fransızlar, herhangi olumsuz bir davranışa uğramadan hayatlarını sürdürüyor. Savaşı, Alman Genelkurmayı’nın emirleri doğrultusunda sürdürüyorum. Nazırlıkların hepsinde Alman danışmanların görevlendirilmesini istedim. İşte bu benim düşüncemi gösteriyor.”²²

Çanakkale Zaferi ile Türkiye’de canlanan milliyetçilik iddiasını gündeme getiren Stresseman, bunun Enver Paşa’ya yakın bazı Almanlar tarafından teşvik edildiği tespitini yapmaktadır. Yazarın, halktaki özgüven ve dayanışmayı teşvik bakımından faydalı görülen milliyetçiliğin muhtemel olumsuz sonuçlarını gündeme getirmesi üzerine, Paşa’nın kendisini teskin etme adına olsa gerek Alman Genelkurmayı emirleri doğrultusunda savaşı kendisinin idare ettiğini ve bakanlıklarda Alman danışmanların görevlendirilmesini istediği cevabını vermektedir. Böylece hem kendisi hem de Türkiye hakkında güven telkin etmek istediği yorumu burada makul görünmektedir.

3. Komutanların Gözüyle Enver Paşa

Osmanlı hizmetinde bulunmak için Almanya’dan askerî heyetle birlikte gelen ve Birinci Cihan Harbi’nin ilk yıllarında 1914-1917 arasında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığını yürüten Friedrich Bronsart von Schellendorf da Enver Paşa hakkında olumlu düşünenlerden biridir. Schellendorf, 15 Aralık 1917 tarihinde kaleme aldığı raporunda Enver Paşa’nın “*vatanımızın uğradığı ağır siyasî muhalefete karşı çıkararak Alman Erkân-ı Harbiyesi’nin ileriye yönelik tedbirleri yerine getirmek noktasındaki dur demek bilmeyen faaliyeti ve gayreti sayesinde ki Osmanlı Ordusu’nun dağılmasına bugüne kadar engel olunmuştur.*” Schellendorf ayrıca şu hususları dile getirmektedir: “*Enver Paşa’nın Türkler ve Almanlar arasında karşıtları bulunuyordu. Bunlar, Paşa’nın yerine daha ılımlı birinin geçirilmesi için Enver’i düşürmeye gayret ediyorlardı. Lakin söz konusu olan şahıslardan hiçbiri kesinlikle Enver Paşa’nın yerine uygun değildi. Türkiye’de Enver gibi daha faal, gayretli ve teşkilatçı şahıs yoktu. Ayrıca samimi bir şekilde de Alman dostuydu.*”²³ Von Schellendorf’un Enver Paşa’yı Alman dostu olarak adlandırması dikkati çeken ilk yorumudur. Tespitlerindeki bir diğer husus onun

²¹PA/AA, R 33403.

²²Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv (BA/MA), R 43/2458İ, 87-88.

²³Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 28.

görevden alınması için muhalifleri arasında planlar yapıldığı şeklindeki iddiasıdır. Böyle bir düşüncenin yanlış olduğunu düşünen yazar, çalışkan ve teşkilatçı samimî bir Alman dostu olarak gördüğü Enver Paşa’nın yerinin doldurulamayacağını da ifade etmektedir.

Son Alman Askerî Heyeti başkanı göreviyle gelen ve 1913-1918 yılları arasında önemli ordu komutanlıklarında görev yapan Liman von Sanders, Enver Paşa hakkında genel olarak olumlu görüşe sahiptir. Fakat Büyükelçi von Wangenheim’in aksine Paşa’nın Almanlarla olan ilişkilerinin bir hayli “sorunlu” olduğunu da düşünmektedir. Almanya’nın yüksek makamlarının Enver Paşa’nın şahsiyetiyle ilgili, “bütünüyle yanlış” kanaatlere sahip olduklarını iddia eden Sanders, Paşa’nın şahsiyeti ve askerî kabiliyetlerinin de Almanya’da “çok abartılıyor” şeklinde iddia etmektedir. Hatta Enver Paşa’ya yönelik yanlış düşüncenin, Birinci Cihan Harbi’ndeki mağlubiyetin sebeplerinden biri olduğu iddiasının da altını çizmektedir. Enver Paşa’nın Osmanlı Devleti’ndeki “konumu ve etkisi katıyetle büyük” zannedilmesine rağmen gerçekte “çoktan sarsılmış” olduğunu ve Alman yetkililerin bu yanlışla inanarak “Osmanlı yerine Enver Paşa’ya bağlı askerî siyaset”, yani “gerçek askerî siyaset değil, şahsi siyaset” izlediğini iddia etmektedir. Ayrıca şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Enver Paşa’ya şartsız bağlı kalınmaması hususunda sık olarak bazı uyarılarda bulunmuştum. Fakat Türkiye’de hizmet yapan diğer makamlar daha başka bilgiler gönderdikleri için uyarılarım etkisiz kalmıştır. Almanya’ya Enver’in şahsî karşıtı şeklinde anlatıldım. Hakikatte ise Osmanlı Ordusu’nun kumandası hakkında kabul edilen ve fikrime göre doğru olmayan tedbirlere muhalefet ediyordum. Enver Paşa, bizim lehimize çok elverişli şahsiyetti. Lakin daha sonra Almanya’nın felaketi oldu. Çünkü Enver Paşa askerî harekât hususunda genel düşünceye ve açıklığa sahip değildi. Zararlı Alman nüfuzuyla yönlendirilmişti. Memleketinin çıkarlarını içtenlikle yerine getiren ve daha uysal bir Savaş Bakanı, Osmanlı Devleti ve Almanya lehine farklı şekilde faydalı olabilirdi. Fakat bu gerçek, Almanya’da kesinlikle anlaşılmadı.²⁴

Liman von Sanders’in Enver Paşa hakkındaki İstanbul’da görev yapan Alman diplomatların Paşa’nın gücünü abarttıkları ve yanlış yönlendirdikleri; kendisinin buna karşı ikazlarda bulunmasına rağmen dikkate alınmadığı iddiası önemlidir. Askerî harekât hakkındaki bilgisini yetersiz olarak gördüğü Paşa’yı kendi vatanının menfaatlerini yerine getiren bir şahsiyet olarak tasvir etmesi de dikkat çekici yorumudur. Bu arada Sanders’in özellikle de Alman Büyükelçi von Wangenheim’la hiç anlaşamadığı ve Enver Paşa ile de bazı hususlarda sürtüştüğü ilgili Alman kaynaklarında sık olarak geçmektedir. Nitekim hatıratında da bunlara yönelik iddialarını teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır.

Sanders, Enver Paşa ile yaşadığı sorunlardan, kendi ifadesiyle “tatsız çatışmalar”dan dolayı istifasını dahi verdiğini, fakat daha sonra geri aldığını iddia etmektedir. Takip eden günlerde de aralarındaki çatışmaların “hızlı bir şekilde” sürdüğünü ekleyerek bundan dolayı bir kez daha istifa etmek istediğini söylemektedir. Örnek olarak ise “Alman düşmanlıkları”yla bilinen kişilerin bulunduğu dairelere ve ordulara Alman subayı görevlendirmesine karşı çıkmasını göstermektedir.²⁵ İlgili hatıratı bu anlamda önemli iddiaları ihtiva etmektedir.

1913 yılında Osmanlı Başşehri’ne gelen Almanya’nın askerî heyetinde bulunan ve Birinci Dünya Savaşı süresinde görev yapan Carl Mühlmann, “Türk savaş kumandanlığının en üstünde görev yapan” Enver Paşa’nın Almanlardan aldığı askerî görevleri icra ettiğini dile getirmektedir. Ama Enver Paşa’nın öyle “kabul edildiği gibi, Alman sevgisinden veya Almanya’nın ücretsiz olmasından dolayı” böyle hareket etmediğini belirtmektedir. Paşa’nın “Almanya’yla birlikte savaşmak suretiyle memleketine daha iyi hizmette bulunabileceğine inandığı için” bunu tercih ettiğini düşünmektedir. Ayrıca Enver Paşa’nın “Alman zaferine kati bir

²⁴BA/MA, N 907/12, 1-2.

²⁵Liman von Sanders, *Fünf Jahre in der Türkei...*, s. 144-148.

şekilde” inandığını; şayet bu düşüncesi gerçekleşebilseydi Enver’e yapılan bu “hakaretler ve yanlış hükümler yığını”nın geçerli olmayacağını iddia ederek şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Başarı ve başarısızlık hükmünün kesin ölçüsü olamaz. Bir şahsiyet belli duruma göre büyük devlet adamı ve kumandan veya başka bir durumda ise maceraperest ve amatör şüpheli şeklinde ilan edilemez. Enver Paşa’nın trajik kaderi, Alman devletinin gücünü fazlasıyla büyütmesiydi. Bizler 1918’e kadar Almanya’nın muzafferiyetine kesinlikle inanan olarak, Enver’i bundan dolayı kınama selahiyetine sahip miyiz? Bu inanç bir efsaneydi ve Enver’i de etkilemişti. Yirmi senede küçük başlangıçlardan parlak zirveye ve buradan da hiç beklenmedik şekilde düşüşe yola açan hayatı tasvir edebilmek için hakikat ile hayal birbirlerine karışıyor. Almanya’nın savaşla ilgili vesikaları ile Alman subaylarının şahitlikleri yardımıyla Enver Paşa’nın gerçek düşünceleri ve faaliyetleri ortaya konulabilir.²⁶

Mühlmann, Enver Paşa’nın Almanya tercihinin nedenini ve Almanlarla ilişkilerinin izahı onun vatanına en iyi şekilde hizmet etmek için olduğunu belirtmesi önemli tespittir. Almanya’nın gücüne abartılı bir şekilde inandığı iddiasının ardından Enver Paşa’nın Almanya için önemli olduğunu da altını çizmektedir. “Böylesine bir şahsiyetin Osmanlı Ordusu’nun en yukarisında olduğunun bilinmesi, Alman komutanlığı için olağanüstü ehemmiyetli” olduğunu iddia ederek şu izahı yapmaktadır: Almanlar, “ittifâka sâdık kalan Enver’e güvendikleri gibi, kendileri tarafından istenilen askerî hareketler için Türk komutasına da güvenebilirlerdi”. Değerlendirmeleri şöyle devam etmektedir: “1918 yılındaki krizde dahi Alman Yüksek Ordu Komutası’nın Türkiye kumandanı Enver’e olan temel yaklaşımını değiştirmemişti. Gerek Falkenhein ve gerekse Hindenburg, Enver Paşa’nın Osmanlı savaş komutasının başındaki mevkisinde kalmasını elzem buluyorlardı” tespitini yapmaktadır. Yine aktardığına göre von Falkenhein’in 1915 yılının Aralık ayında Almanya’nın başbakanı karşısında, Enver Paşa’yı “askerî bakımdan değer biçilmez” gördüğünü ifade ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Mareşal Hindenburg’un da 18 Kasım 1916 tarihinde başbakana; “Enver Paşa’nın kişiliğinde ortaya çıkan hükümetin sürmesine kati şekilde kıymet vermek mecburiyetindeyim”²⁷ dediğini iddia etmektedir.

Bütün bu iddiaların ve yorumların ardından Mühlmann, Yüksek Ordu Komutanlığı için Enver Paşa’nın “Türk savaş komutasından mesul kişi” ve Türkiye ile “askerî ortaklığın en sağlam dayanağı” kabul edildiğini gündeme getirmektedir. Yüksek Ordu Komutanlığı’nın, “savaşın son yılı dışında harbin komutasıyla alakalı bütün sorunlarla ilgili olarak Enver Paşa’da tam bir anlayış” gördüğünü de eklemektedir.²⁸ Yüksek Ordu Komutanlığı, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan ve savaş sırasında aktif olan Alman askerî birliklerini teşkil eden ordunun stratejisini ve harekâtını idare eden en yüksek Alman komuta kademesiydi. Mühlmann’ın Enver Paşa’yı bu kademenin bir üyesi olduğunu ifade etmesi, Osmanlı ordusunun da aslında Alman ordusunun bir parçası olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Osmanlı ordusunun ve Genelkurmay’ının önemli kademelerinde çok sayıda Alman komutanının ve subayının görev aldığı doğru olmakla birlikte, bu durumu Birinci Dünya Savaşı’nın şartlarında ortaya çıkan ittifak anlaşmasının pratiği şeklinde değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim diğer Alman kaynakları Enver Paşa’nın yeri ve zamanı geldiğinde kendi devletinin ve milletinin menfaatleri merkezli bir tavır içinde bulunduğunu genel bir kabul olarak dile getirmektedirler. Mühlmann’ın da Enver Paşa’yı “tek kendi milletinin hayrı için en yüksek cesaretle ve kahramanlıkla çabalamış”²⁹ bir şahsiyet olarak tasvir etmesi bu tespiti doğrulamaktadır.

Mühlmann’ın, Enver Paşa hakkında 1939 yılında yayınladığı bir makalesindeki tespitleri de dikkat çekicidir. Paşa’nın şimdiye kadar kendi ülkesinde “duygusallıktan uzak” ve “gerçekçi” olarak kabul görülmediğini be-

²⁶Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündniss im Weltkrieg*, Leipzig, 1940, s. 249.

²⁷Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...*, 153.

²⁸Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...*, 250.

²⁹Carl Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische...*, 254.

lirterek onun döneminden kalan yaraların hâlen kapanmadığını, bundan dolayı şikâyet edilen hususlardan dolayı sorumlu tutulduğunu iddia etmektedir. Fakat şikâyet edilen konuların aslında yöneticilerden değil o devrin “olağanüstü şartları”ndan dolayı çıktığını söyleyerek şu kanaatini dile getirmektedir: Paşa hakkındaki “hissi” yorumların bir gün sona ereceğini ve ona “yeni Türkiye’de layıkıyla sahip çıkılacağı”nı düşünmektedir. Makalesi; “Türk ve Alman tarihinde büyük bir kumandan değil; fakat dürüst ve idealist, iyi bir komutan için gerekli olan kabiliyetlere ve güvenilirliğe doğuştan sahip bir insan olarak yaşayacaktır. Kendi halkının iyiliği için her türlü mücadeleyi ve kahramanlığı yapmış olan bu şahsiyeti bugünkü Almanya takdir etmesini bilecektir”³⁰ temennisiyle sona ermektedir.

Almanya’nın önemli komutanlarından Erich Ludendorff, Enver Paşa’nın Almanya ile olan ilişkisini Mühlmann’a benzer bir yaklaşımla izah ederek şu tespiti yapmaktadır: “Ordu Başkomutanlığı için Enver Paşa, Osmanlı Devleti’nin Almanya saflarında kalmasının garantisiydi. Enver Paşa korunmak zorundaydı.”³¹ Hatırlarında da Paşa’nın, “Almanya’nın sâdik bir dostu” olduğunu söylemektedir.³² Ludendorff’un Paşa’nın Almanya’ya yaklaşımını sâdik dostlukla izah etmesi ortak bir tespit olarak dikkat çekmektedir.

Birinci Cihan Harbi’nin son senesinde Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı yapan Hans von Seeckt, Enver Paşa’nın müttefiki Alman ve Avusturya subaylarıyla ilişkileri konusunda müspet düşünmektedir. Türkiye’nin ihtiyacı olmasına rağmen 1916’da birkaç Türk birliğini müttefikleriyle aynı cephede harp etmesi maksadıyla göndermesinden dolayı onu “en vefâli” kişi olarak görmektedir. Paşa’nın ittifaka sâdik kalması nedeniyle, “onun hakkında ülkesini Almanlara teslim ediyor, ithâmına da” maruz kaldığının altını çizmektedir.³³ Onun Almanya tercihinin nedenini ise şöyle izah etmektedir:

“Almanya’nın yardımını en şiddetli şekilde istemiş ve Alman yardımını birinci derecede savunmuştur. Almanya’nın askerî ve teknik alanlarındaki üstünlüğünden iknâ olmuştu. Bunun ülkesine faydalı olacağını görmüştü. Ama Enver Paşa’da da kökleri Türk millî bilincinden gelen mukavemet vardı. Diğer Türklere bu daha fenaydı. Büyük Alman dostluğu ithamları Enver’i daima rahatsız etmiştir.”³⁴ Burada von Seeckt’in, Enver Paşa’nın askerî ve teknik alanlarda gelişmiş Almanya ile ilişkilerinin temel nedenini memleketine faydalı olmak niyetiyle izah etmesi Paşa’nın tek taraflı bir Alman yaklaşımına sahip olmadığını göstermektedir.

1914-1917 arasında Filistin Cephesi’nde görev yapan Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, Enver Paşa’nın Almanlarla olan ilişkisi hakkında olumlu düşünenlerdendir. Paşa’nın Almanya ile olan “ittifaka sarsılmaz derece sâdik kalmasından ve bütün karşıtlarına karşı bunu büyük bir enerjiyle yerine getirmesinden dolayı” Almanların ona karşı “şükran borcu” olduğunu belirtmektedir. Enver Paşa’nın çok daha erken İttifak Devletleri için “ortak bir yüksek savaş idaresini” ihtiyaç gördüğünü ve “gönüllü olarak Alman idaresine tâbi” olduğunu söyleyerek şöyle izah etmektedir:

“Birinci Cihan Harbi’nin son bulmasının Türklerin savaş meydanlarında değil Fransa’daki cephelerde belli olacağını anlaması, Alman Ordu Başkomutanlığı’nın isteklerine belli nispette boyun eğmesine neden oldu. Bu, Türk savaş idaresinin ihtiyaçlarına ve menfaatlerine yeterli oranda bazen uymaya biliyordu. Böylesi durumlar Türk siyâsi ve subay çevrelerinde şiddetli eleştirilere ve muhalefete yol açabiliyordu.” Enver Paşa’nın Alman subaylarıyla ilişkileri hususunda ise, “biz Alman subayları ise çoğu zaman rahatça çalışırdık. Kişisel olarak iletişimde ise Paşa hakkında herhangi bir şikâyet”lerinin bulunmadığını zikretmektedir.³⁵ Kressenstein da Paşa’nın Almanya ile olan yakın ve uyumlu ilişkilerini, Türkiye’nin kaderinin Fransa Cephesi’nde

³⁰Zkr. Mustafa Çolak, *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 198.

³¹BA/MA, N 902/7, 1.

³²Erich Ludendorff, *Birinci Dünya Savaşı’nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, çev. Asiye Yıldırım, DBY Yayınları, İstanbul, 2014, s. 267.

³³Hans von Seeckt, *Aus Seinem Leben 1918-1936*, yay. Friedrich von Rabenau, Leipzig, 1940, s. 28.

³⁴BA/MA, N 247/50, 7.

³⁵Friedrich Freiherr Kreß von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Leipzig, 1938, s. 21-22.

Almanların kazanacağı zafere bağlı olduğuna dair inancıyla açıklamaktadır. Türk tarafından gelen tepkilere rağmen bundan dolayı Almanların taleplerine hep olumlu yaklaştığını da eklemektedir.

Dünya Savaşı öncesinde Türk ordusunda bulunan ve 1915’te İstanbul’da Alman Askerî Ateşesi olan Otto von Lossow ise 3 Ocak 1917’de Başşehri Berlin’e gönderdiği raporunda, Enver Paşa’yla gerçekleştirdiği görüşmeyi anlatırken paşayı “açık”, “sâdık” ve “uyumlu” biri olarak tarif edilmektedir. Almanlarla ilişkilerini ve Almanya’ya olan yaklaşımından bahsederken, Enver’in “insanların doğasından kaynaklanan küçük sürtüşmelerinden dolayı etkilenilmemesi gerektiğini sürekli olarak” söylediğini iddia ederek şöyle demektedir:

“Türkler hakkında gelen şikâyetler gibi, benzer şekilde Almanlar için de şikâyetlerin bulunduğunu söyleyen Enver Paşa, bunlardan kesinlikle etkilenmiyor. İmkânlarının sınırlı olduğunu kesinlikle dikkate almalıyız. Mesela Üçüncü Ordu’nun Komutanı Vehib Paşa hakkındaki hatalarını iyi biliyorum, lakin başka generale sahip değilim diye cevap vermişti. Maalesef ben de başka bir komutanın ismi veremedim. Kesinlikle bir kez daha, Enver Paşa’ya mutlaka güvenebileceğimizi vurgulamalıyım.”³⁶ Von Lossow da Enver Paşa’nın Almanlarla olan ilişkilerdeki uyuma ve sadakate rağmen, çeşitli nedenlerden dolayı sürtüşmelerin de yaşandığını dile getirmektedir.

4. Gazetecilerin Diliyle Enver Paşa

Almanya’nın merkez gazetelerinden Kölnische Zeitung’ta yayınlanan makalede Enver Paşa’nın Almanlara olan müspet yaklaşımını, “Enver bizin dostumuz”dur ifadesiyle açıklamaktadır. Alman dostu neden olduğunun izahı ise, Paşa’nın “kendi vatanına şimdi ve sürekli Alman dostluğuyla hizmet edilebileceği” şeklinde yapılmaktadır. Devamında şunlar denilmektedir: “Enver Paşa gibi bağımsız karakter, diğer nedenler gibi olamaz. Enver, Almanya’nın dostluğunun Türkiye’nin lehine kullanılması noktasında şüphelendiği zaman bizim dostumuz olmayı bırakır. O; idealist biridir, lakin hayalci değildir.”³⁷ Burada idealist olarak adlandırılan Enver Paşa’nın, Almanya’ya dost olmasının sınırlarının Türkiye’nin lehine olup olmamasıyla sınırlandırılması önemli bir ayrıntıdır.

Deutsche Tageszeitung’daki bir makalede, Enver Paşa’nın Almanya için ne kadar önemli olduğu anlatılıyor. Paşa’nın Türkiye ile Almanya arasındaki askerî ittifak düşüncesinin başlarından itibaren “en öngörülü şekilde, istekli ve sarsılmaz temsilcisi” olduğu belirtilerek şunlar denilmektedir:

“Kendisi ve Türkler arasındaki azimli arkadaşları, Alman cenahından Alman İmparatoru’nun isteği olarak ifade edilebilecek siyaseti yürüttüler ve gerçekleştirdiler. Şimdi bu siyasetin olumlu sonuçları görülmektedir. Balkanlar’da Alman, Türk, Bulgar ve Avusturya-Macar askerî birlikleri Doğu ve Güneydoğu Avrupa’nın hürriyetini tehdit edenlere karşı kararlı bir şekilde yan yana savaşmaktadırlar. Bu şartlar altında Alman İmparatoru’nun Enver Paşa’yı takdir etmesi şimdi daha özel bir anlam kazanmaktadır.” Ayrıca Paşa’nın “Almanya’ya ve Alman varlığına sıkı bir şekilde bağlı olmasının nedeni” olarak sâdece “askerî eğitimi” ve “Almanya’da kalması” değil, aksine “her şeyden önce siyasî geniş bakışı” zikredilmektedir. Paşa’nın geniş görüşü, “başlangıcından beri açık şekilde her iki kesimin menfaatlerinin bağlayıcılığını ve ortaklığını fark etmiştir. Bunun için gerekenlerin yapılması noktasında asla tereddüt göstermemiştir” iddiasında bulunulmaktadır.³⁸ Enver Paşa’nın Almanya ile genel siyaseti yürütmesinin nedenini, Türk ve Alman taraflarının menfaatlerinin karşılıklı örtüşmesiyle izah etmesi önemli tespittir.

³⁶BA/MA, RM 5/5050-165.

³⁷“Enver Pascha”, *Kölnische Zeitung*, S. 403, 21 Nisan 1915, s. 1.

³⁸“Enver Pascha”, *Deutsche Tageszeitung*, S. 461, 13 Eylül 1916, s. 3.

Enver Paşa’nın öldürülmesinden sonra Kölnische Zeitung’ta neşredilen makalede Almanya’ya bakışı ve Almanya ile ilişkileri üzerinde durulmaktadır. İddiaya göre Paşa, birkaç yıl öncesinde “*Alman dümen suyunda*” gittiği ve “*Kaiser II. Wilhelm’in elinde kukla*” olduğu iddiasıyla “*yeni Türkiye*” tarafından itham edilmektedir. Ama hakikatte ise onun Almanlar için “*tamamıyla kolay bir müttefik olmadığını ve kendi kararlarında inatçı bir şekilde ısrarcı olduğunu*” bilindiği belirtilmektedir. Enver Paşa, “*Türk düşüncesine göre haklıydı. Böylesine bir kişi asla kukla görülemez. Kendi arzularını savunmuştu. Müttefiklerine karşı ise kesinlikle açık ve namuslu davranmıştır*” denilmektedir. Burada Paşa’nın kendi ülkesinin menfaatlerini öncelendiği görüşü bir kez daha dile getirilmektedir. Ayrıca yazıda Enver Paşa’nın Almanya ittifakını mutlak bir araç olarak görmediğini, aksine Almanya ve Avusturya’nın Ruslara savaş ilân etmesinin ardından bizzat Paşa’nın kendisinin Rusya’ya ittifak teklifini sunduğu hatırlatılmaktadır. Osmanlı Başşehri’ndeki Rus Sefir Giers’in Hariciye Nâzır Sazanov’a gönderdiği telgrafta yazdığına göre, Enver Paşa, 5 Ağustos 1914’te Rusya’nın Askerî Ataşesi General Leontiew’e şöyle bir teklifte bulunmuştur:

“Türkiye, Rusya’nın endişelerini bitirmek için Kafkas Cephesi’ndeki 9. ve 11. Kolordu’yu geri çekecek. Trakya’daki kolorduları Balkan devletlerine karşı harekete geçirecek. İtilâf Devletlerin yanında savaşa girmeye koyulacak. Alman askerî yapısı kaldırılarak görevli Almanlar ülkesine gönderilecek. Bunun karşılığı olarak Türkiye Batı Trakya’yı ve Ege adalarını geri kazanacak. Türkiye ile Rusya arasında on senelik ittifak anlaşması imzalanacak. Bu şekilde Türkiye savaştan sona Balkan devletlerine karşı korunacak.”

Ardından Ağustos’un 10’unda Giers’in Türkiye’nin önerisinin ehemmiyeti hususunda Sazonov’a çektiği telgrafın cevabı verilmektedir. Giers’in düşüncesine göre Rusya’nın amacı, Almanların Osmanlı Devleti’ndeki “*nüfûzunu*” kırmak olmalıdır. “*Eğer bu fırsat kaçırılırsa, Türkiye Almanya’nın kollarına geri itilir. Sadrazam da Enver Paşa’nın Rusya’ya yaklaşılmasını destekliyor. Rusya’nın Türkiye’yi nihaî olarak mağlup etme imkânı bulacağı tarihî an gelmiştir*”³⁹ iddiasında da bulunmaktadır. Yine de Sazonov’in bilinen ilgisizliği devam etmiştir. Burada aktarılan iki Rus belgesinin önemi, Osmanlı tarafının Alman ittifakının ardından Rusya ile ittifak arayışını sürdürdüğünü, fakat Rusya’nın buna reddettiğini göstermesidir.

Makalede, Enver Paşa’nın Almanya’ya olan olumlu teveccühünün sebebinin, “*Türkiye’nin iyiliği*” olduğu zikredilmektedir. Onun ve diğer meslektaşlarının ilgili kararlarını var olan “*siyasî zaruret*” sebebiyle aldıkları ve Almanya’nın “*zorlamasının*” olmadığı da belirtilmektedir. Ayrıca “*Kemalistler*” tarafından Türkiye’nin Cihan Harbi’nde “*tarafsız kalmak zorunda*” olduğu ve “*kalması gerektiği*” iddiası hatırlatıldıktan sonra karşı cevap olarak, Rusya’nın Sefiri Giers’in 10 Ağustos’taki telgrafının kâfi olacağı şöyle anlatılmaktadır:

“Tarafsız bir Türkiye, gâlip devletler tarafından barış anlaşmasıyla birlikte gündeme alınacak savaşın kararsız nesnesi olacaktı. Kemal Paşa, bir özgürlük savaşı komuta etmek imkânına sahip olmayacaktı. Enver Paşa’nın Ruslarla müzâkerelerinden, Alman dostu diye kabul edilen bir adamın ihaneti sonucu çıkarılabilir. Bu doğru değil. Siyasette sâdece “*kutsal egoizm*” geçerlidir. Enver Paşa daha öncesinde Türkiye için Almanya’ya bağlanmadan başka bir kurtarıcı görseydi, hiç şüphesiz ona sarılırdı. Bu kararı, Türkiye için görev olurdu. Bizim karşımızda ise bağlayıcı vaadi de yoktu. Umutsuz Enver Paşa, Rus niyetlerini bildiği için Almanlarla olan müzâkerelere bütün safhalarda riayet etmiştir. İstanbul’da en etkili yerlerde bulunanlar için Rus belgelerinde geçen bu hususlar kesinlikle yeni değildir.”⁴⁰

Bu makalede Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı’nda Almanların yanında savaşa girmesini, Almanya’ya olan kişisel yaklaşımındaki sempatiden dolayı değil de diplomasideki aslı Latince olan “*kutsal egoizm*”

³⁹“Enver Paschas Rolle vor dem Kriege” *Kölnische Zeitung*, S. 591, 5 Eylül 1927, s. 1.

⁴⁰“Enver Paschas Rolle vor dem Kriege”, *Kölnische Zeitung*, S. 591, 5 Eylül 1927, s. 1.

ifadesiyle açıklanması önemli bir ayrıntıdır. Gazetede kullanılan “*kutsal egoizm*”, Paşa’nın doğrudan Almanya ve Almanlarla olan münasebetlerinde kendi devletinin yüksek çıkarlarını ifade etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan ittifak anlaşmasıyla tarafların aynı cephede savaşmasında ve Almanlarla ilişkilerde İsmail Enver Paşa’nın rolüyle alakalı olarak Alman kaynaklarında çok fazla iddianın ve yorumun var olduğu muhakkaktır. Bu kaynaklardan istifade edilmek suretiyle yapılan bu çalışmada, 1914-1918 sürecindeki gelişmelerin birçoğunda Paşa’nın doğrudan etkili bir aktör olduğu ortak kanaat şeklinde ortaya çıkmaktadır. Onun hakkında Almanya için Osmanlı tarafındaki en itimat edilir dost ve sadık bir ortak yorumu yapılmaktadır. Yine savaş süresince ittifakın yürütülmesinde ve sürdürülmesinde Türk tarafındaki en önemli figür olarak tasvir edildiği sıkça geçmektedir. Bu ifadelere rağmen Enver Paşa’nın Almanya’ya yaklaşımında ve Osmanlı ordusunda görev yapan Alman komutan ile subaylarla olan ilişkilerinde belirleyici nedenin onun sadece “Alman sempatisi”nin olmadığı anlaşılmaktadır. Paşa’nın müttefik olarak Almanları tercihinde ve takip eden süreçte aldığı ilgili kararlarında vatanının ve halkının hakkını ve faydasını ön planda tuttuğu, bunu da Alman devletinin tarafında görmesinin etkili olduğu dile getirilmektedir. Bu askerî iş birliği ile çok farklı alanlarda Almanya’dan beklentiler elde edebileceğine inandığı belirtilmektedir.

Enver Paşa’nın Almanya ve Almanlar hakkındaki olumlu kişisel sempatisinin de bu süreçte etkili olduğu muhakkaktır. Fakat buna rağmen onun bu sempatisinin kendi devletinin menfaatlerinin önüne geçirmediği de anlaşılmaktadır. Nitekim gerektiğinde farklı alternatifleri devreye sokmaya çalıştığı bilinmektedir. Alman İttifak Anlaşması’nın imzalamasının ardından gizlice Ruslarla yaptığı ittifak görüşmeleri onun bu meseleye stratejik yaklaştığının bir ispatı olarak görülebilir. Bu hamle, Paşa’nın Almanya’ya yaklaşımındaki pragmatik niyeti göstermesi bakımından da önemlidir. Dolayısıyla Enver Paşa, Almanların bir kuklası olmadığı gibi kendi devletinin çıkarları gündeme geldiğinde savaşmayı dahi göze almaktan geri durmamıştır. Sanders’le olan sürtüşmeleri ve savaşın sonlarına doğru Azerbaycan’da Türk ve Alman tarafları arasında yaşanan silahlı çatışma buna verilebilecek somut bazı örneklerdir.

Önce Almanya ile ittifak anlaşmasının imzalanması, ardından Birinci Cihan Harbi’ne Almanların yanında dâhil olunması ve nihayetinde ise dört yıllık süreçte Almanlarla ilişkilerde Enver Paşa’nın tavrı ve yaklaşımı değerlendirilirken, Osmanlı Devleti’nin mevcut durumu gerçeğinin de dikkate alınması doğru olacaktır. Osmanlı’nın uzun süredir maruz kaldığı ağır sorunlar, Almanya’nın mevcut dinamik gücü, Cihan Harbi öncesinde Rusların ve İngilizlerin takip ettiği Osmanlı karşıtı diplomasi ve daha da önemlisi son olarak İtilaf Devletlerinin Osmanlı tarafının ittifak tekliflerini ısrarla reddetmesi; Birinci Dünya Savaşı’ndaki Türk ve Alman iş birliğinin genel çerçevesini belirlemiş, sınırlarını çizmiştir. Bu durum, hâliyle Almanya’nın müttefiki Türkiye ile olan ilişkilerinde çok daha belirleyici ve baskın taraf olmasına yol açmıştır. Enver Paşa da bu gerçeklerin farkında olarak 1914-1918 yılları arasındaki zor süreçte Almanya ile ilişkileri sürdürmeye gayret etmiştir.

Bu minvalde İsmail Enver Paşa’nın tek taraflı bir Alman hayranlığından hareketle onun Almanya tercihinin izah edilmesi tutarlı değildir. Bu baskın yorum, Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedilmesiyle birlikte başlayan yeni dönemde ortaya çıkan konjonktürel durumla daha fazlaca ilgilidir. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın ardından başlayan yeni dönemde ve özellikle de Türkiye ile birlikte İttihat ve Terakki karşıtlığı popüler bir yaklaşım olmuştur. Dolayısıyla da Enver Paşa bundan en fazla nasibini alanların başında gelmektedir. Daha da önemlisi Türkiye’de belli çevreler Enver Paşa’nın Almanya ile olan yakın ilişkisini sembolize etmek için “Enverland” kavramını kasıtlı olarak bağlamından kopararak kullanmaktadırlar. Fakat bu ifade öyle kullanıldığı gibi çok da itiraz edilemeyecek tarihsel bir veri değildir. Zira bizzat Alman kaynaklarında yaptığımız araştırmalarda bu ifadenin kullanıldığını gören Liman von Sanders’in dışında başka tanığa veya

kaynağa rastlayamadık. Osmanlı Arşivi’nde ise bir belgede “Enverland treni” ifadesi geçmektedir. Bu kadar önemli bir iddiayı ispat için çok daha farklı ve fazla kaynakların bulunması gerekmektedir. Fakat eldeki veriler bağlamında bu durum söz konusu değildir. “Enverland” mevzuu hakkında Alman ve Türk kaynaklarında daha yoğun bir çalışma yapıldıktan sonra ancak daha tutarlı bir kanaate ulaşılabilecektir.

Bu kavramın özellikle de Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasındaki yeni siyasî konjunktürde daha ziyade İttihatçı ve Enver Paşa karşıtları tarafından köpürtülerek popüler hâle getirilen tarihsel bir “ajitasyon aracı”na dönüştürüldüğü söylenebilir. Tarihî bir karakter olarak Enver Paşa’nın 1914-1918 yılları arasında yaptığı faaliyetleri bütünüyle değersizleştirmek için bu kavramın propaganda aracı olarak kullanıldığı belirtilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Necmettin Alkan (Prof. Dr.)
Author Details	¹ Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye 0000-0002-3762-2503 nalkan@sakarya.edu.tr

Kaynakça | References

1. Arşiv Belgeleri⁴¹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Politische Archiv des Auswärtigen Amtes (PA/AA)
Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv (BA/MA)

2. Süreli Yayınlar⁴²

Deutsche Tageszeitung
Kölnische Zeitung

3. Araştırma Eserler

- Ali Kemâl, “Enverland!”, *Sabah*, S. 10423, 23 Teşrin-i Sâni 1334, s. 1.
- Alkan, Necmettin, *İmparatorluğun Son Savaşı: Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’na Girişi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020.
- Alkan, Resul, “Alman Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türk-Alman İttifakı Yorumları 1925-1926”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 45, ss. 38-46.
- Alkan, Resul, “Alman Belgeleri Işığında Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri”, *CTAD*, S. 34, Güz 2021, ss. 844-857.
- Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, yay. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.
- Atay, Falih Rıfki, *Zeytindağı*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Bardakçı, Murat: *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

⁴¹Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

⁴²Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Böer, Ingeborg/Haerkötter, Ruth/Kappert, Petra, *Türken in Berlin 1871-1945. Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeuge*, Walter de Gruyter, Berlin, 2002.
- Çolak, Mustafa, *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4. Türkiye Yayınları, İstanbul, 1955.
- Ihrig, Stefan, *Atatürk in the Nazi Imagination*, The Belknap Press of Harvard University Press, London, 2014.
- Koloğlu, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, 3. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Koloğlu, Orhan, *Prusya'dan Enverland'a ve Günümüze Türk-Alman Tarihi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.
- Kressenstein, Friedrich Freiherr Kreß von, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Vorhut Verlag, Berlin, 1938.
- Kurat, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.
- Ludendorff, Erich, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, çev. Asiye Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2014.
- Melzig, Herbet, *Kamâl Atatürk: Untergang und Aufstieg der Türkei*, Societas Verlag, Frankfurt a. Main, 1937.
- Mühlmann, Carl, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Koehler & Amelang Verlag, Leipzig, 1940.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Sanders, Liman von, *Fünf Jahre in der Türkei*, A. Scherl Verlag, Berlin, 1920.
- Seeckt, Hans von, *Aus Seinem Leben 1918-1936*, yay. Friedrich von Rabenau. V. Hase & Koehler Verlag, Leipzig, 1940.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, C. 3, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.